

УДК 340.122

С. В. Ромашкін, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА ШКОЛОЮ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Стаття присвячена проблемам визначення права школою *природного права*. Розкриваються фундаментальні ідеї природно-правових тенденцій, визначення права видатними дослідниками школи *природного права* у різні історичні часи. Пропонується орієнтувати норми позитивного права на *природне право*, що даватиме змогу правам людини визначати права влади (держави), а не навпаки.

Ключові слова: природне право, праворозуміння, справедливість, позитивне право, природа людини.

Якщо відкинути все різноманіття тез, які оформлюють юридичний ідеалізм, то виявиться, що він відповідає доктринам *природного права* і ствердженню про існування ідеалу вищої справедливості, такої справедливості, яка вища за позитивне право, що “нависає” над владою і над самим законодавцем. Загальною основою різних *природно-правових* тенденцій служать декілька *фундаментальних ідей*, а саме:

1. ствердження, що *природне право* походить від природи;
2. ідея про існування неписаних законів, вищих щодо позитивного права, які “тиснуть” на нього;
3. ідея, згідно з якою прагнення до (ідеальної) справедливості первинне щодо поваги (реальних) законів;
4. ідея недоторканності певних цінностей, що отримують верх над цінностями, які приносять людей у жертву державі [1, 41-42].

Спроби з'ясування правових принципів, які могли б слугувати зразком та критерієм для позитивного права, часто здійснювалися під егідою *природного права*. Водночас **сьогодні не існує єдиної думки стосовно визначення поняття *природного права***.

У *широкому розумінні* воно позначає такі принципи обов'язкового порядку, які мають значення незалежно від людської згоди та настанов, отже, незалежно від позитивного права (Арістотель). У цьому *широкому значенні* поняття *природного права* не обмежується лише тими принципами справедливості, які повинні бути дійсними для “всіх часів та народів”. Цим поняттям необхідно також позначити й принципи справедливості, що змінюються. Отже, у зазначеному розумінні йдеться про “природне право із змінюваним змістом” (Штамлер 1914).

Більш широкі поняттєві можливості має *вужьке розуміння природного права*, яке наближається до його буквального розуміння. Воно позначає такі принципи справедливості, які начебто впливають з існуючого світового порядку, з природи речей або з природи самої людини [2, 92-93].

Школа природного права бачила в праві не якесь природне явище (як продитована богом природа речей у постглюсаторів), а витвір людського розуму, визнаного відтепер єдиною спрямовуючою право силою. В епоху панування філософії просвітництва юристи надихалися ідеєю універсалізму та прагнули до побудови

таких норм справедливості, які створюють всеохоплююче незмінне для всіх часів та народів право (“Так, нові статuti, які *маркіз де Помбаль* видав у 1772 році Університету у Коїмбрі, приписували, що відтепер викладання повинно вестись не на базі римського права, воно повинне будуватися на порівняльному праві та принципах, визнаних усіма цивілізованими народами”).

Ці настанови посилили тенденцію до злиття місцевих та регіональних звичаїв. Висування на перший план розуму як сили, котра створює право, підкреслювало нову важливу роль, відведену закону, та відкривало шлях кодифікаціям [3, 38].

Згідно з цією доктриною (школою), люди могли б позбавитися правил, які порушують вищі принципи ідеального права. Ця філософія, яка знайшла своє відображення у “*Антигени*” *Софокла* (“Я не думаю, що твій едикт мав таку силу, яка дає смертній істоті владу порушувати писані божі закони, ці закони не може порушити ніхто”) чи в видатній максимі “*Summus gus, summa mguna*” (“самий суворий закон — вища несправедливість”) з трактату “*Про республіку*” *Цицерона*, була прийнята богословами середньовіччя, потім “школою права природи та людей”.

Ця філософія надихала *упорядників Декларації* прав людини та громадянина, з’явившись у 1789 році, та *Кодексу Наполеона*, стаття 1 проекту Цивільного Кодексу, який отримав нову редакцію, пояснювала: “Існує право всеохоплююче та незмінне джерело всіх позитивних законів; але це право виявляється не більше, ніж природним мотивом, оскільки відомо, що саме природний мотив керує людьми”. Ця філософія стала поживним середовищем для ідеалістичних течій, які виникли з кінця XIX століття і які намагались сформулювати визначення права.

Ця теорія мала основу як у *античній філософії так і в християнській теології*.

У *Платона* призначення права полягає в тому, щоб підкреслити, що є справедливість у відношеннях між людьми та в свідомості індивіду, тому між справедливістю та правом устанавлюється гармонія.

Згідно з *Арістотелем*, право повинне логічно виводитись з гармонії природного устрою: справедливе — те, що відповідає цьому природному устрою та виводиться із спостережень за речами, живими істотами та людськими громадами; для того щоб визначити, яким повинне бути право, необхідно встановити кінцеві цілі та сутність предмета спостереження. Таким чином, метод Арістотеля відмежовує *природне право* від реалістичного та гнучкого погляду на світ, разом з тим, цей метод припускає ствердження кожним місцем такого людського закону, призначення якого полягає в тому, щоб доповнювати та вдосконалювати цей світ. Інші напрями думки, а саме *школа стоїків*, значною мірою орієнтувалася на мораль, а не на право, прагнула більш чітко показати різницю між *природним правом* та правом позитивним.

Пізніше *Цицерон* знову повернувся до ствердження того, що за позитивним правом існує ідеальне право, незмінне та позачасове [1, 42-43].

“*Lex est ratino summa instita in natura*” (з лат. — “Закон є вищою підставою в природі”), — так узагальнює найважливішу ідею *природно-правового вчення* Цицерон (106-43 до н. е.). Він також указує, що “існує істинний закон, а саме справедливий розум, який узгоджується з природою та живе в кожній людині, — незмінний та вічний... Цьому законіві неможливо заподіяти шкоду. Його не можна обмежити або скасувати. Ні сенат, ні народ не можуть нас звільнити від зобов’язання підкоритися цьому закону”. Через два сторіччя по тому *Марк Аврелій* писав: космос має “одну і ту саму природу та одну і ту саму душу”; “право — це всі слова та дії, які відповідають природі”. *Кодекс Юстиніана* обґрунтовує уявлення про даний самою природою обов’язковий порядок таким чином: “Природне право є таким, якого природа навчає всіх живих істот, адже право це є властивим не лише людському роду, а всім живим істотам... є загально визнаним. Звідси походить зв’язок чоловічої та жіночої статі, який ми називаємо шлюбом, звідси — народження дітей

у шлюбі, звідси — виховання”. З іншого боку, джерело *природного права* прагнули відшукати не тільки у фізичній природі (тобто в структурах самих речей), а й у природному розумі, полишаючи у цьому випадку царину природного права у вузькому розумінні — “Право описують багатьма способами: один спосіб, коли його описують як те, що є завжди справедливим і добрим, яким є *природне право* “або “Те, що... природний розум установив між усіма народами, всіма додержується, причому рівною мірою, і його називають міжнародним правом, на зразок того права, яке визнають усі народи” [2, 94].

Християнська доктрина права була виявлена се. *Августіном*, який від мирського права чітко відрізняв “примат” справедливості та моралі, заснований на Священному Писанні; найбільш яскравий вираз цієї тези знайшов у працях *св. Фоми Аквінського (1225-1274)*, для якого *природне право* є відображенням вічного божого права, керуючого світом. У *св. Фоми Аквінського природне право* розміщується між вічним законом та позитивним правом. *Природне право* походить від божого закону, вираженого в Священному Писанні та сприйнятого розумом людини. Разом з цим *природне право* еволюціонує та відкриває тільки такі перспективи, які повинні бути доповнені та уточнені позитивним правом. Тому людський закон повинен бути справедливим та призначатися для загального добробуту народів, життям яких він керує, і тільки тоді його додержання може бути обов’язковим. Та навпаки, як тільки закон починає суперечити планам Божим та інтересам здорового глузду, його додержання перестає бути обов’язковим.

Фома Аквінський на перший план висунув ідею про те, що світ розумно, відповідно до цілей організований, що в цьому порядку — світло природного розуму. Фома приєднується до аристотелівського *принципу ентелехії*, згідно з яким все, що існує, має природну цільову зумовленість. Це стосується й людини. Відповідно до своєї природи вона прагне до того, щоб виявити свої схильності та здібності. У цьому полягає її призначення та її щастя. Така всебічна реалізація можлива лише у справедливо організованому суспільстві, цій меті слугує будь-яка політика і, отже, право.

Цей принцип ентелехії Фома Аквінський включив у своє вчення про створений Богом, розумний світовий порядок. У порядку творення повсюдно діє визначена Богом ентелехія. Щось є добрим настільки, наскільки реалізує закладену в ньому, наперед визначену “природу”. Для розкриття своїх здібностей людина потребує суспільства. З цим пов’язана й царина справедливості. Завдання справедливості полягає в регулюванні зовнішніх взаємовідносин таким чином, щоб особа або рід, призначення якої слід визначити, були правильним чином організовані, пристосовані до людей.

Воля Творця, яка організує світ, виявляється також і у природному праві. Ця Божья воля відкривається, по-перше, як *природне право*: так, вона відкривається у самому природному порядку речей. Сюди можна зарахувати, наприклад, зорієнтовані на збереження нащадків стосунки між чоловіком та жінкою, а також обов’язок батьків стосовно своїх дітей. По-друге, Божья воля дає про себе знати через одкровення. Виведене з Божої волі право відрізняється від людського позитивного права, яке виникло шляхом угод чи постанов. Подібно до Аристотеля та Цицерона, Фома Аквінський спростовує значення позитивного права, якщо останнє суперечить *природному праву* [2, 95].

Цій доктрині, яка мала релігійний підтекст, протистоїть доктрина *Школи природного права*, зародження та розвиток якої в XVII та XVIII століттях пов’язують з ім’ям *Гуго Гроція* і яка була за своєю духовною суттю *світською доктриною*. В цю епоху ідея *природного права* послужила основою для “прав людей”, іншими словами, для міжнародного державного права: “природний мотив у відсутності авторитетів, які стоять над державами, виступав єдиним відмінним від силових засобом регулювання відношень. У межах цієї доктрини *природне право* вже не

людини повинні дійсно реалізовуватися. Забезпечення реалізації прав людини прихильники природно-правових поглядів покладали і покладають на державу, доводячи, що вона є тим соціально-політичним інститутом, який, передусім, покликаний охороняти *природне право*.

Література

1. Бержель Ж.-Л., *Общая теория* / Под общ. ред. В. И. Даниленко: Пер. с франц. — М.: Издательский дом NOTA VENE. 2000 — 576 с.
2. Циппеліус Р. *Філософія права: Підручник: Перекл. з нім.* — К.: Тандем, 2000. — 300 с. — Бібліографія: с. 281-290.
3. Давид Р., Жоффре-Спинози К. *Основные правовые системы современности: Пер. с франц.* В. А. Туманова. — М.: *Международ. отношения*, 1998. — 400 с.
4. Берман Г. Дж. *Западная традиция права: эпоха формирования: Пер. с англ.* — 2-е изд. — М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА. М-НОРМА, 1998. — 624 с.
5. Алаис С. И. *Проблема правопонимания в основных школах права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* — Киев, 2003.

С. В. Ромашкин, доц.

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРАВА ШКОЛОЙ ЕСТЕСТВЕННОГО ПРАВА

РЕЗЮМЕ

Статья содержит результаты философско-юридического исследования проблем правопонимания школой естественного права. Особое внимание уделяется анализу правопонимания различными исследователями школы естественного права. Определена необходимость возложения на государство охраны и защиты природного права, а не ограничиваться исключительно декларативным провозглашением норм естественного права.

Ключові слова: природне право, праворозуміння, справедливість, позитивне право, природа людини.